

יצחק טורצ'ין – חיים מלאים, עם קרע

יצחק טורצ'ין היה אחד האנשים הקרובים לי ביותר, ויוצאי הדופן ביותר שהכרתי. מצד אחד, אדם רגיל, רופא, בורגני צרפתי-יהודי, איש בעל מידות ואיפוק חברתי שזנהר מכל גילוי של חריגות. ומצד שני: חריג בנוף שלו-עצמו, אינטלקטואל מובהק, בעל מחשבה מתחכמת וידע עצום בתחומים רבים, שחייו האמיתיים הם חיי עיון, חיים של האינטלקט למען עצמו (כפי שראו אריסטו ושפינוזה את תמצית החיים הטובים), ויחד עם זה הוא חי בעולם היומיום ומתעסק בפרטיו כאחד האדם. יצחק הכיר את הגוף לא פחות מאשר את הרוח, את החומר לא פחות מאשר את הבלדות של גיתה ואת הפילוסופיה של המתמטיקה. הוא התגעגע לירושלים של בחרותו—זו שכבר מזמן איננה—אבל ביומיום נשם את אווירה של פריס, שאותה אהב לא רק בגלל המתח האינטלקטואלי שלה אלא גם בגלל העונג ההנאה שבעצם החיים בעיר החושנית והיפה הזו. אפשר לומר שפריס פיצתה אותו על הקרע הלא-מאוחד שחולל בו הפירוד הכפול—הקרע מעיר הולדתו באוקראינה שאותה עזב כבחור, ושנמחקה יחד עם משפחתו בשואה, והקרע מארץ ישראל ומירושלים, העיר המאומצת הראשונה שלו, שבה לא הספיק להתערות עד שבאה המלחמה והוציאה אותו כחייל גם ממנה. ליבו היה חצוי בין עולמות, בין שפות, בין ספרויות ועולמות מחשבה, ופאריס— יחד עם אשתו סוזאן, שהייתה חלק לא-נפרד מפאריס שלו - שימשה מין קרקע מגשרת, מין רשת בטחון שאיפשרה לו לבנות חיים אישיים, אינטלקטואליים ומשפחתיים בהרגשה מצדקת של הישג גדול, אבל גם תוך מודעות למחיר.

יצחק טורצ'ין היה בן בית בפילוסופיה, בחידושי הרפואה, במדעי הטבע, בסוציולוגיה ומדעי האדם, בספרות ובשירה (צרפתית, גרמנית, עברית, יידיש) ושלט בשפות רבות. הוא לא רק אסף אלפי ספרים בתחומים אלה— הוא גם קרא את מרביתם. אני בא מעולם אקדמי, אך כשרציתי לדעת משהו— בייחוד על מה שקורה בפריס בשטח העיוני— הייתי שואל את יצחק ומקבל תשובה. הוא גם היה מקצר את דרכי לספר זה או אחר, כי ידע לתמצת את נקודת המבט העיקרית שלו, וגם להזהיר מפני ביטול זמן על ספר ריק או משעמם.

יצחק למד עברית בנעוריו (בגימנסיה, תרבות" בעיר הולדתו קובל), והמשיך לדבר ולקרוא בה כל ימיו. גם בנו לוסיין ובייחוד בנותיו התאומות, דליה ודניאלה, יודעים עברית ברמה סבירה. הוא נהג לעקוב אחרי המתרחש בעולם הפוליטיקה והעיון גם בישראל. ההכרות האישית בינינו נוצרה באביב או בקיץ 1978. הוזמנתי על ידי אוניברסיטת פריס-סורבון לשנת הוראה כפרופסור אורח, ובאתי לפאריס לפני כן לעסוק בסידורים. יצחק שמע על בואי מידיד משותף, פרופ. יעקב פליישמן המנוח, — אדם רב סתירות, רגיש ומעניין, שהיה מורה וידיד שלי ושל רעייתי שושנה באוניברסיטה בירושלים. בשנת 1963 היגר פליישמן לצרפת, שם הכיר את יצחק והם התיידדו. יצחק למד פילוסופיה בירושלים לפני מלחמת העולם השנייה ופליישמן למד מיד לאחריה. הם הכירו בירושלים, לשניהם היו אותם מורים ואותה סביבה אוניברסיטאית, והרבה זיכרונות דומים. פליישמן הרבה לבקר את יצחק בפאריס ובבית הכפר שלו, להתווכח איתו, להקניט אותו, להביא לו מכרים מהעולם האקדמי. הוא היה תלוי בידדות עם יצחק, קשור אליו בדרכו המפותלת, והביא אותו בסוד כל ענייני הקריירה שלו, אך לא בסבך חיי האישות שלו כהומוסקסואל (בתקופה ששלטו בציבור רתיעה ואפלייה נגד הומוסקסואלים), אם כי יצחק ואשתו היו מודעים לכך כמונו וקיבל זאת בטבעיות. כשפליישמן עבד על ספר בפילוסופיה, יצחק הזמין אותו לעבוד תקופה מסויימת בבית הכפר שלו, נדיבות שגם אני נהניתי ממנה אחר כך במשך שנים רבות.

באותו ביקור מכין פריס אמר לי יעקב שיש לו ידיד שאינני מכיר, רופא שלמד פילוסופיה בירושלים אצל "ברגמן ורות" (שני מייסדי החוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, והוגו [שמואל] ברגמן ולאון [חיים יהודה] רות), שמכיר את עבודתי ורוצה להכיר אותי. מסתבר שיצחק, שעקב אחרי הנעשה בארץ, היה קורא את מאמריי ב"הארץ", ידע על תכנית הטלוויזיה שערכתי, ובעיקר, הכיר את ספרי הפילוסופי הראשון, "קאנט וחידוש המיטאפיסיקה". באחד מימי ראשון לקח אותי פליישמן במכוניתו הישנה לכפר ברביזון שילד יער פונטנבלו, שם היה ליצחק ולסוזן בית כפר גדול. הבית היה מוקף ביתנים קטנים ועשרה דונם של גן מעוצב, אך לא מטופח מדי, עם משטחים רחבים ופינות נסתרות, עצים גבוהים ומפוארים, כולל שני עצי ארז נהדרים שאחר כך אהבנו במיוחד, וכבר התחיל מלבלב (זה היה בסביבות הפסח). הבית מבחוץ היה בסגנון רומנטי כאילו-עתיק, עם בריכת דגי זהב עכורה מעט ופסל של סטיר ציניקן ומחייך, וכמה

חתולי קרמיקה מטפסים או מתמתחים על רעפי הגג המעלים אזוב. פנים הבית עוצב בסיגנון art déco עם מעלה מדרגות מפותל, חלונות ענק ומשחקי מראות ששיקפו בערבוביה את הגן ואת הפנים. הכול היה מעט דהה וזקוק לשיפוץ, אך התאים לאווירה הכפרית הנינוחה והלא רשמית שהמקום נועד להשרות. במיוחד כבשה את לבי הקומה שמתחת לגג, ובה ספריה לרוחב הבית – מעולם לא ראיתי בית-כפר עם ספריה כזו – כלואה בין חלונות של זכוכית חצי-צבעונית הנפתחים לעולם של עצים וירק. הספרייה הייתה משופעת בספרי פילוסופיה, כולל נושאים הקשורים בעבודתי הישירה – שפינוזה, היגל, קאנט, הגות צרפתית, גרמנית ואנגלית, שלא לדבר על תריסר תחומים אחרים. למטה בחדר העבודה היו ספרי רפואה כבדי משקל (במובן הפיסי לפחות), מעורבים עם ספרי פילוסופיה, היסטוריה ספרות גרמנית, מילונים ומדריכי אופרה. זה היה רק חלק משני של הספרייה של יצחק, שעיקרה הוחזק בפאריס.

בעלי הבית כבשו את לבי מהרגע הראשון, באופנים שונים. סוזאן, אלגנטית, מאופקת ואצילית, נראתה כגבירה צרפתייה מאז ומעולם. רק מאוחר יותר גליתי ששפת אמה הייתה יידיש לא פחות מצרפתית, ובשפה זו – לשון היכרותם הראשונה – דיברה מדי פעם גם עם יצחק. (הגילוי הועיל לתקן סטראוטיפ טיפשי שהיה לי כישראלי, כאילו היידיש כרוכה בחוסר אלגנטיות מלידה). יצחק היה חפשי יותר בהליכותיו, פתוח, מגלה מיד עניין וידידות, מדבר על נושאים מעניינים שחלקם גם שלי, ומעורר רצון מידי בהמשך הקשר. הוא הכיר דברים שכתבתי, כולל ספרי הראשון על המטאפיסיקה של קאנט, ידע על עמדותי הפוליטיות ממאמרי ב"הארץ" (לא תמיד מתוך הסכמה: המחויבות העמוקה שלו לישראל התבטאה בחשש לקחת סיכונים), ושמע בהתלהבות על תכניתי לכתוב על שפינוזה, פילוסוף שהיה קרוב לרוחו. פגשתי גם את שתי התאמות, דניאלה ודליה, שכבר היו פרחי רפואה ונראו במבט ראשון דומות כל כך, שבמשך זמן רב לא הצלחנו שושנה ואני, להבחין ביניהן. הן נראו נעימות ופורחות, אך באותו זמן היו עסוקות יותר בענייניהן – כולל האורחים הנפרדים שלהן – מכדי לגלות עניין בעוד אורח אינטלקטואלי של אבא. (בהמשך זה השתנה, והיום אנחנו קרובים במיוחד).

במשך השנתיים שלימדתי בסורבון נפגשנו לעתים קרובות עם יצחק וסוזאן, בפאריס ובברביון, והידידות בין המשפחות התהדקה. יצחק גילה עניין מיוחד בעבודתי על שפינוזה, והיו לנו שיחות רבות. הוא הזמין אותי, דרך קבע, לבוא מדי פעם לבדי לכפר ולעבוד שם בשקט (בימי השבוע היה המקום ריק), ועשיתי זאת בשמחה ובהכרת תודה. יצחק ליווה את עבודתי והגיב עליה. הוא הקשיב ללבטים שהיו לי, עזר לי להחליט לפנות לכיוון זה או אחר, ובעיקר, ללבן לעצמי את רעיונותי ותכניותי. שלשה עשורים של ידידות וקירבה צמחו מאותם ימים ראשונים -- גם בין המשפחות והילדים. העידוד ששאבתי מיצחק לא היו סתם דברי אהדה -- אלא נבע מתוך כך שיצחק הבין לאן אני הולך והגיב על כך בהבנה ובדקות. במשך השנים יצחק קרא חלקים וטיוטות של רוב הספרים שכתבתי, ותמיד היה לו משהו חשוב או מועיל לומר. לפעמים, כאשר חשבתי שלא כיוון לדברי (גם זה יכול לקרות) הוא היה פתוח לשמוע מחדש, ולפעמים תפסתי שדווקא אני אחראי לאי ההבנה. יצחק היה ביקורתי אבל שנא מחלוקת, חריף מחשבה אבל לא חריף לשון. כאשר התווכחנו על משהו, לא היה בו שמץ של אגו או התאהבות בעמדתו, אף שהיה עקשן בדרכו השקטה, כידוע לבני משפחתו. תמיד יכולתי לסמוך עליו שהוא רוצה בטובת העניין ובטובתי שלי. אני למדתי ממנו על זרמים וויכוחים – ועל אופנות רעיוניות אינטלקטואליות -- שהתחלפו בצרפת, והקשבתי לדבריו על פילוסופיה של המתמטיקה, על איינשטיין ובוהר, נושאים שאינני בקי בהם.

כיוון שיצחק ראה והכיר הרבה, היה לו יחס אירוני במקצת לאופנות מתחלפות, ובזה היינו דומים. יחד עם זה, הוא לא וויתר על רכישה (וקריאה) של הספר המדובר האחרון, ואני הסתפקתי בדרך כלל בדיווח ביקורתי קצר מפיו. (רק כאשר התלהב ממש קניתי גם אני את הספר, או שהוא הקדים וקנה לי אותו). היתה לו יכולת לתפוס את עיקר הדברים ולומר עליו, כאילו אגב אורחא, דברי סיכום ענייניים ומתומצתים. בצד ביקורת על האופנתי והחולף הייתה בו מסירות אמיתית לנושאים שראה כעיקריים. ראיתי את הברק בעיניו כשדיבר על עניינים אינטלקטואליים שחשב לבעלי ממש, ואת השמחה שגרמה לו הצלילה בהם. גם בערוב ימיו, כאשר יכולת לנוע הוגבלה ובני דורו ושיחו התמעטו, יצחק הודה לאלהים (שלא האמין בו) על שכושרו השכלי נשמר, והדגיש באזני שהעיון האינטלקטואלי בשבילו הוא כוח שמחזיק אותו בחיים.

יצחק חיפש את קירבתם של אינטלקטואלים צעירים, ונהג להיפגש אתם בבתי קפה ובביתו שלו. הייתה לו גם חבורה בינלאומית של ידידים, ביניהם פילוסוף המדע האמריקני אדולף גרינבאום, שכתב על ביקורת הפסיכואנליזה, נגד תיארום ובעד הומניזם חילוני, וחוקר הספרות ג'וזף פרנק, שביקר תכופות בפאריס כאשר כתב את עבודתו המונומנטאלית על דוסטויבסקי. שנים רבות נפגש יצחק בקביעות עם פילוסופים אקדמיים בפריס וחוקרי פיסיקה ומתמטיקה ב-CNRS. גם ישראלים שעברו בפאריס אהבו לבוא אליו. יצחק החזיק דירה ברמת גן (ובמשך זמן רב גם מכונית) והיה מבקר בארץ לפחות כל שנה. כל עוד היה פרופ. פליישמן בחיים, הוא קישר אותו עם פילוסופים מאוניברסיטת תל אביב שפליישמן לימד בה לפרקים כאורח-- יהודה לנדא, גרשון ווילר, יוסף אגסי ועוד; ואני וכמה מחברי במכון שפינוזה בירושלים (בעיקר אלחנן יקירה) היינו הקשר שלו לאוניברסיטה העברית, האוניברסיטה "שלו". יצחק התעניין בכל מודעיו והעניק להם מזמנו ומהגיגיו. גם רכילות אקדמית עניינה ושיעשעה אותו--מידע אנקדוטי על עולם שאולי, בגלגול שונה, יצחק היה משתייך לו בעצמו, ועכשיו השקיף עליו כצופה, קצת מתחרט, ועם זאת שמח שאינו ממש משתתף בו.

נדיבותו כלפי משפחתנו לא ידעה גבולות. נוסף לכך שהוא וסוזאן העמידו את בית הכפר בברביזון לרשותנו והיינו מבקרים שם במשך שנים רבות (כמעט כל ספרי נכתבו חלקית במקום הזה), יצחק עקב אחרי העבודה הספרותית של רעייתי שושנה, קרא טיטות של הרומנים והנובלות שלה, הגיב בהבנה דקה ועניין עמוק, תוך כניסה לפרטים, והעניק בדיוק את העידוד הנכון. במיוחד, יצחק ליווה את דרכו של בננו, יונתן, לאורכה. היא אהב את יונתן והקשיב לכל לבטיו כאיש צעיר, הרוחניים, האישיים והמקצועיים. הוא היה לו דוד אוהב, וברגעים מסויימים אפילו אב נוסף. יונתן הוא אדם רב-צדדי, עוסק בשירה, ספרות ופילוסופיה בצד עבודתו כמרצה למשפטים, ויצחק תמיד היה לצידו. יצחק גם אהב את בתנו רוני מילדותה הפורחת בפריס ובברביזון, ומאוחר יותר יצר קשר חם, כל אחד בנפרד, עם חתנו מיקי וכלתנו נעמי, ושניהם החזירו לו אהבה. כל זה נשמע כמו אידיליה, אבל זו האמת. קשה לתאר את הקשר הסימביוטי הזה שהלך והתפתח, בעיקר במשך השנים הרבות (והיפות) שהיו ליצחק אחרי פרישתו לגמלאות מבית החולים בו עבד, כאשר כל מרצו וכל עתותיו היו בידו. הקשר הקיף את שתי המשפחות, כולל דליה ודניאלה, התאומות הנהדרות של יצחק וסוזאן, את בנם העילוי לוסין ובנותיו, ואת כלתו פסקל וחתנו פרנסואה, שותפי למסעות אופניים ביער.

עוד מילה על משפחתו: בנו לוסין הוא מדען בעל אינטליגנציה נדירה, משרת בתפקיד בכיר בחברת טכנולוגיה צרפתית בינלאומית; דליה גניקולוגית בכירה; דניאלה ופרנסואה רופאים, ודניאלה גם כותבת על ענייני רפואה. כל אלה תפוחים שנפלו קרוב לעץ-- עץ ההשכלה והמדע, שהיה חשוב כל כך ליצחק. גם שתי נכדותיו הבוגרות, פלוריאן ואלואיז למדו מתמטיקה ומדעי הטבע ובעקבות לוסין אביהן-- סיימו בהצלחה את אקדמית-העילית "פוליטכניק", שרק קומץ זעיר של צרפתים מצליח להתקבל אליו: מאחרי כל זה עמדו, במידה רבה, הדחף, העידוד, והאישיות הדומיננטית של יצחק. לא הכרתי אותו בתקופה שחינך את ילדיו (נראה שהיה מאד דומיננטי, אולי קצת יותר מדי במונחי זמננו); אבל ראיתי את ההשקעה שהשקיע בנכדות, בסגנון עדין ומתמסר. הוא היה מבלה אתן שעות וחצאי ימים, לא רק על מדעי הטבע אלא גם על פילוסופיה, ולא מעט, על היסטוריה יהודית וגם על ישראל.

יצחק היה חילוני גמור ועם זה יהודי בכל אבריו. הוא למד בגימנסיה, תרבות" החילונית בעיר קובל וידע עברית מנעוריו. הוא בא לירושלים בסוף שנות השלושים (גם אחיו המבוגר ממנו בא ונשאר), אבל כשפרצה מלחמת העולם השנייה התנדב לצבא הבריטי במסגרת הגיוס של יהודים מארץ ישראל ושירת בצבא - לבסוף, בבריגדה היהודית - עד סוף המלחמה. שאר משפחתו הושמדה על ידי הנאצים, דבר שהותיר בו פצע שלא הגליד לעולם.

העיר קובל אחראית במקצת גם לנישואיו ולמעברו לצרפת. יצחק היה במדים באירופה ונשא בכיסו, כתובת של בני עירו ומשפחתו בפאריס, אנשים שלא הכיר. בסוף המלחמה בא לבקר אותם בפאריס. בדרך זו פגש את סוזאן, ולדבריו, "ידעתי מיד שהיא תהיה אשתי". הוריה הקשישים, בעלי עסק, הסכימו לשידוך אך סירבו להפרד מבתם. לכן לחצו שהזוג יישאר בפאריס ויתגורר אתם, וסוזאן תסייע בענייני העסק. יצחק הסכים בליט ברירה, ונרשם לבית הספר לרפואה. בדרך זו הקריב שתי אהבות-- הפילוסופיה וארץ-ישראל - לטובת

אהבה שלישית, סוזאן. אבל כל שאר חייו נמשך לחזור לאהבות שנטש, להחזיר לעצמו במידה מסויימת את מה שהיה צריך לוותר עליו. הוא לא חדל לעסוק בפילוסופיה והמשיך בקשר עם ישראל (ואני, שבמקרה התחברו בי שני הדברים, זכיתי לשמש לו עוגן מסויים לשניהם).

כשנפטרו הורי סוזאן דאג יצחק להביאם לקבורה בישראל. בשנה שעברה רצה לוודא שהקברים נשמרים כהלכה. נביקש מגבי סדן, ידיד ואח מאומץ של ילדינו שגר באיזור, שיבקר בבית העלמין וידווח. גבי צילם את המצבות, וכשראה שליד שם הנפטר כתוב "מקובל", חשב לתומו שמדובר באיש קבלה, שהרי צפת היא עירם של המקובלים... מסתבר שאבי סוזאן היה בן העיר קובל שבאוקראינה, עירו של יצחק, וזאת הסיבה שיצחק ביקר אותם אחרי המלחמה.

בסביבות 1990 סבל יצחק מגידול שפיר שלחץ על המוח. הוא נותח בהצלחה, אך לאחר 13 שנה הגידול חזר והיה הכרח בניתוח חוזר. הפעם היה חשש ניכר לחייו. כשביקרתי אותו ערב הניתוח, סיפרתי לו שאני מקדיש לו את תרגום "האתיקה" של שפינוזה שעבדתי אז עליו (ושהוא קרא אותו בטיוטה), ויצחק ענה קצת באירוניה "אתה מנציח אותי". הניתוח הצליח והחזיר לנו את יצחק—לשנים אחדות. בשנה שעברה חזר הגידול, והפעם גרם לו מוגבלות בתנועה. יצחק החליט שחיייו היו טובים ומלאים, וארוכים דיים. מוחו היה צלול לגמרי, אבל הוא הרגיש ששעתו הגיעה, ולא רצה לחיות במצב של תלות גוברת. ליל הסדר האחרון שחגגנו בברביזון היה גם מעין פרידה. יצחק אמר לשושנה ולי (ולפני זה לבני משפחתו) שהוא מקווה לא להתעורר מן הניתוח. הוא נפטר זמן קצר אחר כך. ליד מיטתו בבית החולים נמצא ספרה האחרון של שושנה, "אשה לעצמה". בצוואתו הורה להעביר את הארונות שלו ושל סוזן לקבורה בישראל, דבר שיתרחש באביב הקרוב, ביום השנה לפטירתו.

ירמיהו יובל

הערת המערכת: כותב המאמר - ירמיהו יובל, (נולד ב-1935, חיפה), פרופסור לפילוסופיה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים וב-New School for Social Research בניו יורק. עוסק בעיקר בחקר הפילוסופיה של העת החדשה, במסגרתו תרם תרומות רבות להבנה מחודשת של הגות קאנט, שפינוזה והגל, עבורם זכה בפרס ישראל לשנת תש"ס.